

65. Там само. – С. 162.
66. Там само. – С. 194.
67. Там само. – С. 196-198.
68. Там само. – С. 210, 215.
69. Там само. – С. 220-222.
70. Режабек Ф.В. О разработке некоторых отделов Византийской истории (отчет о заграничной командировке летом 1904) // Записки Новороссийского университета. – 1905. – Т. 100. – Ч. 2. – С. 1-36.
71. Режабек Ф.В. Рец. на труд В.Г.Васильевского «Обозрение трудов по византийской истории» (СПб., 1890) // Летописи Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. – 1892. – Т. II. – С. 65-96.
72. Режабек Ф.В. О разработке некоторых отделов Византийской истории. – С. 2.
73. Там само. – С. 17.
74. Там само. – С. 3.
75. Там само. – С. 3-6.
76. Там само. – С. 9-12.
77. Там само. – С. 15.
78. Там само. – С. 18-19.
79. Там само. – С. 20-26.
80. Там само. – С. 28-29.
81. Там само. – С. 31.
82. Там само. – С. 32.
83. Там само. – С. 34-35.
84. Режабек Ф.В. В историческом древнеримском семинарии [в Праге]. Заметки приват-доцента // Записки Императорского Новороссийского университета. – 1894. – Т. 64. – Ч. 2. – С. 456-457.
85. Там само. – С. 455.
86. Там само. – С. 458-459.
87. Там само. – С. 463-465.
88. Режабек Ф.В. История Греции: Лекции, читанные в Историко-филологическом институте кн. Безбородко в Нежине и Нежинских высших женских курсах в 1918/1919 акад. годах. – Нежин, 1916. – 73 с.; *Він же*. Лекции по римской истории. – Нежин, 1907/08. – 628 с.
89. Режабек Ф.В. История Греции... – С. 2-4.
90. Там само. – С. 5.
91. Там само. – С. 6-11.
92. Там само. – С. 13-20.
93. Там само. – С. 22.
94. Там само. – С. 47-50.
95. Там само. – С. 30-31.
96. Там само. – С. 36.

*Віктор Ємельянов (Ніжин)*

## **ІНСТИТУТСЬКІ ЗАКОНОВЧИТЕЛІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.: З ХРЕСТОМ І ВІРОЮ В ПОЛІТИЧНИХ БУРЯХ**

На рубежі XIX-XX століть у Російській імперії наростали революційні процеси, відголоски яких, у тій чи іншій мірі, докотилися до стін Ніжинського історико-філологічного інституту. Марксизм збурював його вихованців і певну частину викладачів. Щоправда, до подій 1905 року відвертих зіткнень налаштованих «повновому» з противниками «класової боротьби» і огульного заперечення релігії тут не було, а лише дрібні неприємності, пов'язані, в першу чергу, з невідвідуванням

студентами церкви, до того ж носили вони суто епізодичний характер, абсолютно не маючи під собою політичного підґрунтя. Але, між іншим, це не покращило життя в інституті викладачів богослов'я, які намагалися зробити на своєму поприщі те, чого так і не вдалося добитися вищим ієрархам Церкви. Мова йде про проблему зміст якої, за визначенням філософа С.А.Аскольдова, полягав у тому, що: «...церква не змогла найти правильного середнього шляху між двома однаково недопустимими тактиками: з одного боку дрібного і, по суті, безрелігійного політиканства, а з іншого – тактикою повного відсторонення від усіх питань політичного життя ... яке мало вигляд мовчазної згоди з усіма діями самодержавної влади» [1].

Одним із двох законовчителів Ніжинського історико-філологічного інституту міжреволюційного часу був Олександр Лобачевський, який після закінчення Київської духовної академії в 1895 р. із ступенем кандидата богослов'я був рекомендований Синодом до викладання в духовних семінаріях священного писання, догматичного богослов'я, церковної історії та грецької мови.

Поява молодого викладача богослов'я в Ніжинському інституті співпала з його висвяченням у сан священника і призначенням настоятелем інститутської Олександрівської церкви.

Випускник інститутської чоловічої гімназії Володимир Данилов так згадував священника Олександра Лобачевського: «... Це була людина з відкритим простим обличчям, яка трималася завжди прямо і говорила дуже складно. На його уроках завжди піднімалися питання життя і моралі і він, під час цих своєрідних дискусій, ніколи не виказував ретроградських ідей, які б дратували юнацтво і не мав непорозумінь і незадоволень учнями. Предмети догматичного і морального вірування вкладалися в наші голови без зусиль і напруження» [2].

У 1908 р. Олександра Лобачевського переводять у 1-у Київську гімназію, де його зіткнула доля з майбутнім поетом Костянтином Паустовським. Останній у своїх знаменитих мемуарах «Далекі роки» з пошаною віддасть належне пам'яті свого духовного наставника: «... Наступного дня до нас на урок закону Божого прийшов ... молодий священник із обличчям поета Надсона, поцінювач філософії та літератури. Ми відразу його полюбили за молодість та делікатність» [3].

Гідним послідовником Олександра Лобачевського на посаді інститутського законовчителя виявився Микола Боголюбов. Приступивши до виконання своїх обов'язків, він у своїй автобіографії виявив таке: «... Я, син нижегородського священника, народився в 1872 р. Середню освіту отримав у місцевій духовній семінарії, потім продовжив навчання у Московській духовній академії, закінчивши її в 1896 р. магістром богослов'я. Рівно через рік нижегородським єпископом я був призначений на посаду викладача в місцеве єпархіальне училище. Одночасно викладав логіку та психологію в Нижегородській духовній семінарії, а з 1906 р. педагогіку в Маринінському жіночому інституті і з цього ж року перебуваю на посаді редактора єпархіального видання «Нижегородського церковно-громадського Вісника» [4].

На літературній діяльності Миколи Боголюбова потрібно зупинитись більш докладно. На момент призначення до Ніжина він уже був досить відомим в середовищі московської релігійної інтелігенції своїми літературно-філософськими творами «Олексій Степанович Хомяков», «Творіння і спокуси» та «Герої Горького та їхні світогляди». Про зміст даних робіт можна судити тільки за рецензіями на них

такого собі професора Глаголева, надрукованих в одному з філософсько-релігійних журналів. Оригінали, на жаль, до наших днів не дійшли.

«... Усі твори приваблюють читачів чуттєвою в них непогрішимістю духу, явно відкриваючих для нас ідеали любові та поняття істини... Усі твори написані в шляхетному апологічному дусі. Радою Московської духовної академії один із його творів був удостоєний премії митрополита Макарія» [5].

Не оминув стороною рецензент і брошуру Миколи Боголюбова щодо творчості Горького: «... Автор прекрасно вияснив дійсну сутність тих типів, яких Горький на якийсь п'єдестал у своїх творах ставить... І нехай Горький у своєму страшному світогляді старається надати цим типам свою привабливість або в крайньому випадку, своє виправдання, непомутнілі думки і невмолима совість знайдуть у його героях тільки слова обурення та презирства. Брошура п. Боголюбова написана настільки талановито і живо, що не може викликати враження у молоді... залученого Горьким і не бажаним у його справі» [6].

Звичайно, не міг прийти Боголюбов повз марксистську тему. Ці ідеї, що розповсюджувалися по Російській імперії з невмолімою простотою і різючою швидкістю, втягували, в першу чергу, молодий розум. Чи розумів сам Боголюбов усю згубність цієї політичної течії? По всій вірогідності, так. На користь такого твердження свідчать його роботи, опубліковані в 1912-1913 роках у Москві та Ніжині. В них немає огульного заперечення даних ідей, а є тільки прагнення розібратися в них, і є тільки точне визначення, що вони несуть в майбутньому всій країні.

М.Боголюбова аналізує політичні гасла тогочасної російської соціал-демократії в роботі «Новий соціалізм, його теорія і практика»: «... Пролетарський клас запрошується взяти у свої руки засіб, яким користується природа – боротьба. Не зростанням своєї духовної сили він може придбати собі могутність, а боротьбою за свої матеріальні інтереси... Класова свідомість – ось що повинно оживити його і зробити міцним. Він повинен створити свої інтереси і ревниво відгородитися від інших класів суспільства, які не знають його інтересів... В його очах, відносно цих класів, які живуть за його рахунок, повинна світитись тільки ненависть. Моральна свідомість і моральні почуття повинні бути викинуті за борт. Це зайвий баласт, здатний загальмувати рух пролетаріату до влади. Немає єдиного для всіх морального ідеалу, так як немає для всіх єдиного Бога. Ось основний зміст соціал-демократичної проповіді. Ця проповідь, таким чином, створює навколо пролетарського класу соціальну атмосферу, що ділить одним духом химерний спокій природи, пробуджуючи до діяльності тільки стихійність. Де ж розум? У чому ж повинна проявитися свідомість і людяність, відсутність яких у буржуазному суспільстві викликає глибоке обурення у захисників соціал-демократичного вчення? Яким чином пролетарський клас являється носієм на землі царства свободи і людяності?» [7].

Іще одна витримка із тієї ж роботи Миколи Боголюбова, де він досить чітко прогнозує незавидну участь особистості в майбутньому соціалістичному суспільстві: «... Особистість талановита, внаслідок відсутності ідеалів буде розбещуватися. Вона буде виробляти в собі здатність служити його (пролетаріату – *авт.*) поглядам і бажанням з однією тільки метою, щоб викликати у нього захоплення і цим самим хоч на мить затьмарити в собі свідомість своєї пустоти... Середні люди, тобто натовп, ... будуть дивитись безглуздо, поклоняючись своєму кумирові...» [8]. Прозорливі слова...

Законовчитель М.Боголюбов був відкритим для спілкування зі своїми вихованцями, його стиль життя і, навіть, зовнішній вигляд сприяли цьому. Кожного року він їздив за кордон і завжди ходив у модних того часу костюмах. Він не обурювався недостатнім відвідуванням студентами церкви, їх неухважному ставленню до церковного богослужіння. Одним словом, був ліберал.

Він досить часто виступав на засіданнях студентського філософського гуртка, який добре запам'ятав Володимир Данилов: «... Його лекція «Маркс і Енгельс – володарі сучасних дум» виявилась дуже діловою. А взагалі, він був філософом-ідеалістом і постійним опонентом професора Тихомирова, який вважав себе матеріалістом» [9].

Павло Васильович Тихомиров був досить примітною особистістю: випускник і колишній викладач Московської духовної академії, доцент Московського університету, з 1906 р. – викладач Ніжинського історико-філологічного інституту, експерт у знаменитій «справі Бейліса», член кількох московських, київських і зарубіжних філософських товариств, улюбленець студентів. Цілком природно, що між ним і Миколою Боголюбовим йшла боротьба за вплив на світогляд студентів. І робилось це, за згадками, по-інтелігентному: кожний із них переконанням намагався залучити студентів на свою сторону, але ніяк не роблячи їх ханжами.

У 1913 р. Микола Боголюбов видає книгу про життя і діяння Апостола Павла, яка була позитивно відзначена у торішній московській та київській пресі. Після цього він переїздить до Києва і починає викладати в університеті Св.Володимира...

Усі ці особистості, безумовно, були різними людьми, з різними політичними, науковими поглядами, з різною філософією життя; з ревним – в усякому разі добросовісним – відношенням до своїх посадових обов'язків, з неодмінною лояльністю до політичного режиму, обережністю до суспільних змін... Але працюючи в Ніжинському історико-філологічному інституті вони досягли вкрай важливої мети: у його стінах після 1905 року не було більше чорносотенних, монархістських та інших організацій, що сіяли ворожнечу на політичному ґрунті, і тільки більшовистський переворот 1917 року остаточно розвів студентів і викладачів цього інституту по різні сторони барикад.

### ПОСИЛАННЯ

1. Из глубины. – М.,1990.– С. 38.
2. Фонди Ніжинського краєзнавчого музею // Спогади В.Данилова «Ніжинська гімназія в кінці минулого століття» (1964 р.), арк. 35.
3. Паустовський К. Далекі роки. – К.,1978. – С. 45.
4. Відділ Чернігівського архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 1105, оп. 1, спр. 819, арк. 15.
5. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 819, арк. 15.
6. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 819, арк. 15.
7. Боголюбов Н. Новый социализм, его теория и практика. – М., 1912. – С.36.
8. Там само. – С. 39.
9. Фонди Ніжинського краєзнавчого музею // Спогади В.Данилова «Ніжинська гімназія в кінці минулого століття» (1964 р.), арк. 45.